

GOTLÄNDSKA ELLER GUTAMÅL?

Eva Tordai[©]

Fördjupningsarbete i gutamål 7,5 poäng, 2009

Handledare: Anna Stövring

GOTLÄNDSKA ELLER GUTAMÅL?

INNEHÅLL

Bakgrund och definitioner	1
Syfte	1
Material och metod	1
Tidigare forskning	2
Resultat av inspelningar	2
Diskussion	2
Sammanfattning och slutord	3
Källor	4
Bilaga	5

BAKGRUND OCH DEFINITIONER

Min granne i Hablingbo, här kallad F, berättade för sin fru om en av familjens pigor, som blev förskräckt, när hon kom in i gårdens sal. På salsbordet hade nämligen en arkeolog radat upp ett skelett. För första gången blev jag medveten om, hur skilda språk F talar med mig och till exempel sin gotländska hustru. Till henne sade han att ”a peiku” kom in på salen. Om han hade vänt sig till mig, hade han sagt ”ein pige”. F är lantbrukare i 60-årsåldern och född på gården, där han också varit verksam i hela sitt liv. Hans hustru, här kallad B, kommer från en annan socken, också på södra Gotland. Hon talar klar och tydlig gotländska, låt vara mindre uttalad än makens. Han talar å andra sidan minst två sorters gotländska.

”Gutamål är den dialekt som av gammalt talas av gutarna, Gotlands invånare... Man kan med ett visst berättigande kalla gutamålet ett särskilt nordiskt språk” (Gustavson s. 7). Någon vedertagen definition av gotländska har jag inte hittat. För mig avses den variant, påverkad av svenskan, som idag är gängse bland på ön uppväxta gotlänningar. Tilläggas bör att en diffus övergång finns mellan de två munarterna.

SYFTE

Mitt syfte med uppsatsen var att undersöka grannens olika gotländska språk eller dialekter. Varför använder han den ena respektive den andra och hur skiljer sig de båda dialekterna åt.

MATERIAL OCH METOD

Mitt utgångsmaterial har varit ”Julsägen från Hablingbo”, ett kåseri i julbilagan 21 december 1979 från dagstidningen Gotlands Allehanda (bilaga 1). Tyvärr har jag inte någon uppgift om författare. Det är skrivet på riksspråket men under den gotländska rubriken ”Ginum Leilgardslukku”.

Jag har låtit F läsa berättelsen, för att sedan återberätta den med egna ord först för sin hustru och sedan för mig (E). Båda framförandena har spelats in på band. Jag betraktar även bandinspelningarna som mitt material.

Som källkritik kan anföras själva inspelningssituationen. F var inte särskilt tillfreds med, eller intresserad av, uppgiften. I själva verket tror jag att B övertalade honom att delta. Alla var vi dessutom ovana med bandspelaren. Det som roade F var att själv kommentera sägnen: ”Det här kan inte komma från Hablingbo. Ingen habling har någonsin stulit en julgran.” Till saken hör kanske att han brukar kalla Hablingbo ”landet bortom lagen”. F:s kommentarer blir också en del av materialet.

Jag var inte närvarande när F berättade sägnen för B, därför tillskriver jag den inspelningen större värde, än den som gjordes för mig och i min närvaro. Där läser F till och med innantill ur berättelsen vid något tillfälle.

Min metod kommer att vara huvudsakligen jämförande.

TIDIGARE FORSKNING

Många dialektforskare har studerat gutamålet. Deras syfte har varit att identifiera speciella ord, grammatiska regler och syntax. Hit hör redovisningarna i lingvistikföreläsningarna (Hagren). I den färiska boken "Språksociologi" behandlas ämnena diglossi och ackommodation (Einarsson s. 50, 43). Båda företeelserna är tillämpliga för mina frågeställningar.

RESULTAT AV INSPELNINGARNA

De två inspelningarna skiljer sig en del, från vad jag hade väntat mig. Vid några tillfällen använder F mer gutamål, när han återger texten för mig och mer gotländska i återberättelsen för B. Han säger till exempel "utan julgran" till B, men till mig säger han "utn jaulgran." När det gäller Stäurnase Alfreds originella gångmönster säger F till B att Alfred "backede fram till en gran." Till mig säger F att Alfred "gick avit."

Intressant finner jag F:s beskrivning av baklängespromenaden. Till B säger han att den var "mycket jobbig", men till mig säger han "jättejobbig." En annan skillnad, av den typ som jag närmast väntat mig, och som exemplifierats i inledningen är F:s beskrivning av blodsutgjutelsen i julgransskogen. F säger att "blaod spröjt ikring han" till B, men till mig säger han "blod sprutede."

I ytterligare några fall talar F mer gutamål till mig, än jag hade förväntat. Han säger "fysst", han säger "baine" och han talar om att "de va allt spårnöi." Uttryck som "dann mårge", "blei liggnes" och "halvdöidar" förvånade mig också.

Till B säger han "körklucku", "skuldi" och "yxn" men använder varken de orden eller några motsvarigheter i den för mig avsedda versionen av berättelsen.

Jag har också intresserat mig för F:s egna kommentarer till julsången. Påståendet att ingen habling någonsin stulit (i F:s kommentar "stjält") en gran riktas till mig med ett snett leende. Till B säger han "naj, naj de va N.N. som gick avit i snöen, u han skudd int stjal gran, utn han skudd ti ett fruntimmar" (följt av hennes namn).

DISKUSSION

Resultatet av min undersökning med jämförelse av en sudergutes språk i ett samtal med sin gotländsktalande hustru och en svensktalande kvinna blev inte riktigt det förväntade. Jag skall här försöka diskutera det i ljuset av kurslitteraturen på gutamålskursen.

Konvergent ackommodation betyder att närma sitt språkliga beteende till samtalspartners och kan tolkas uttrycka gillande. Divergent innebär i stället ett fjärmande, ogillande (Einarsson s. 43). I F:s språk, när det riktas till mig, tycker jag mig se exempel på både konvergent och divergent ackommodation i det lilla. Däremot tror jag inte att F därmed vill uttrycka vare sig gillande eller ogillande. I stället tror jag att han säger exempelvis "jättejobbig" för att säkert bli förstådd. "Jobbig" är av engelskan inspirerat svenskt talspråk, som troligen känns igen i hela landet.

”Jätte”, i det här fallet, uppfattar jag som slarvig svensk jargong, möjligen som ett försök att anpassa sig till min förmodade språkförståelse. När han säger ”dann mårgen” litar han på att jag trots allt förstår. – Vi har ju varit sommargrannar i 39 år.

Eftersom Gotland för många svenskar är förknippat med något positivt (semester, minnen från militärtjänst, välvilliga gotlänningar och annat), så tror jag inte på gutamålet eller gotländskan som någon lågstatusdialekt. I ”Språksociologi” talas om språks olika prestigevärde, men också om deras identitetsvärde (Einarsson s. 52). Men i F:s fall tycks gutamålet knappast vara förknippat med vare sig lägre prestige eller mindre värdefull identitet. Han är intresserad av att bli förstådd och anstränger sig ibland litet extra, eftersom han är medveten om sitt tämligen sluddriga tal.

En företeelse som både behandlas på en föreläsning (Ronström) och i boken är språkliga domäner och domänförluster (Einarsson s. 50f). En dialekt eller ett språk kan vara relevant i ett visst sammanhang men inte i ett annat. Om det ena språket förlorar alltför mycket terräng till det andra, finns risken att det första försvinner helt. Här är det min erfarenhet att det F kan uttrycka på gutamål finner han också ord för på gotländska. Jag kan tänka mig att eleverna i Visbys flickskola, på den tiden det fanns en sådan, kunde ha problem med en del domänförluster. De talade en ”fin” litet spetsig Visbygotländska. Min far, som haft en del kontakter med flickorna, var skicklig i konsten att imitera deras tal och deras attityder. Därför vågar jag yttra mig i frågan. Vissa saker talades det bara inte om. Troligen resulterade det i domänförluster.

Det som i själva verket intresserat mig mest i examensarbetet är F:s egna spontana reaktioner på ”sägnen”, just därför att de är spontana. Jag har här fått arbeta enligt den etnologiska metoden med rörligt sökarljus (Bringéus s. 53). Det innebär att kunna utnyttja nya oväntade perspektiv i ett samtal eller en undersökning. Till mig ”astumor”, kommer F med den ironiska, men till intet förpliktigande kommentaren, att ingen habling någonsin stulit en julgran. Till hustrun, B, vänder han sig däremot med klara och tydliga uppgifter om vem, som gick baklänges i spårnöen och till vem. Trots att F är känd för sina emellanåt frivola uttalanden, tar han här på sig ett ganska stort ansvar, när han för B, med namns nämnande, utpekar en sockenbo och avslöjar dennes galanta äventyr med en likaså namngiven kvinna. Här kan man känna igen diskussionen om språkgemenskap (Einarsson s. 35). ”Gemenskaper av olika slag kännetecknas av att de hålls samman av vissa gemensamma *normer*, d. v.s. konventioner som reglerar språkliga och icke-språkliga beteenden i gemenskapen.” Denna gemenskapsteori gäller för språk och dialekter i allmänhet och är ingalunda exklusiv för Gotland.

SAMMANFATTNING OCH SLUTORD

En, som jag trodde, rätt väl planerad undersökning komplicerades dels p.g.a. teknisk okunnighet dels p.g.a. informantens svaga engagemang. Trots allt framkom en del, som väckte mitt intresse, även om frågorna under syfte inte fick några tydliga svar. Arbetet har ändå varit givande och givit en hel del tankar kring språk och språkanvändning.

I mina informanters språkgemenskap släpps jag inte in, det vore att bryta en norm. Har man däremot en dialekt gemensam, så har man ett större ansvar för, vad som lämnar ens läppar.

KÄLLOR

Litteratur

Nils-Arvid Bringéus: *Människan som kulturvarelse*, Carlssons, Lund 1990

Jan Einarsson: *Språksociologi*, Studentlitteratur, Lund 2009

Herbert Gustavson: *Gutamålet - inledning till studium*, Barry Press Förlag, Visby 1977

Föreläsningar

Kristina Hagren: *Lingvistik*, föreläsningar Högskolan Gotland, 2009-09-21 och 2009-09-22

Owe Ronström: *Dialekt och identitet*, föreläsning Högskolan Gotland, 2009-10-05

BILAGA

Ur "Gotlands Allehanda" julbilagan 21 december 1979, ingen författare angiven

DET VAR I HABLINGBO socken någon gång i förlutnen tid. Julmånaden var inne. Ja, det hade faktiskt gått så långt att alla sockenbor, utom Ståurnase Alfred, hade skaffat sig sin julgran. Att alla julgranar i socknen hämtats från en viss hage var nu inget som var speciellt för just det här året. Men för Ståurnase Alfred blev situationen en aning pressad eftersom det råkat komma ett tunt snötäcke den 18 december, vilket gjorde att det var ganska lätt att spåra eventuella julgranslånare efter detta datum.

OM DET NU VAR HEMMUNGS borthagen eller Bortunges hemhagen som var målet har måhända mindre betydelse för denna historia. Ståurnase Alfred styrde emellertid sina steg mot Granbeståndet, som numera var oroväckande utglesnat. Alfred var väl medveten om att han genom sitt försatt sig i en ganska besvärlig situation, särskilt med tanke på den nyfallna snön, och han vidtog därför vissa försiktighetsåtgärder. Dessa bestod i att han steg upp klockan fem den 21

JULSÄGEN

FRÅN

HABLINGBO

december, att han gick baklänges hela vägen till Granbeståndet och att han dessutom på sin baklängesfärd tog vägen förbi Skvaltarve för att därigenom misstänkliggöra sin antägonist Herbert.

DET VAR ETT GANSKA tidsödande jobb att gå baklänges hela vägen genom myren till Granbeståndet. Väl framkommen backade Alfred fram till en gran som uppfylld alla de krav som han ställde på en riklig gran. Han bestämde sig och lät yxan göra sitt jobb. Han högg en gång, han högg två gånger,

han högg tre gånger. På fjärde hugget gick granen av och då hände även det olycksaliga som gör denna historia till en historia värd att berätta.

Ståurnase Alfred högg sig samtidigt som granen gick av så illa i foten att blodet sprutade och rödfärgade den vita snön. Alfred visste en hel del om hur man förbinder livshotande sår och kunde toppa blodningen genom att av sina långkalsonger riva smala remсор och förbinda med dem. Följden av det hela blev att han överlevde, men att han låg där i skogen oförmögen att ta sig hem.

Dagen blev kväll och det blev åter morgon. Då ringdes det i kyrkklockorna och en skallgångskedja bildades. Uppgiften var att söka efter Ståurnase Alfred som var försvunnen.

MED "HAJ" OCH "HO" letade skallgångskedjan genom terrängen och fann så en bit fram på eftermiddagen Alfred där han låg i sitt ömkliga tillstånd i granskogen med en yxa bredvid sig på ena sidan och en avhuggen gran på den andra. Han visade trots kölden svaga livstecken och sedan han blivit bjuden på lite starkt ur Svarvare Nickens fickflaska blev han nästan som en människalgen.

Alfred fördes med häst och slåde åter till civilisationen, eller åtminstone i närheten därav, d.v.s. bebyggda trakter i Hablingbo. Han firade en lugn jul utan julgran på sofflocket och på trettondagsaftonen var han åter i så pass god form att han som vanligt kunde delta i det sedvanliga släddpartiet.

SOM EN OBEHÄGLIG överraskning kom det i februari mitt ett brev på posten där Alfred kallades till tinget å

Skogs. Han var misstänkt för julgransstöld. Det var ju inget annat att göra för Alfred än att något haltande inställa sig. Domare och nämndemän satte ingen större tilltro till Alfreds berättelse om hur han vid den aktuella tiden varit djupt deprimerad och beslutat sig för att taga sitt liv och därför tagit med sig yxan och gått till granskogen för att göra processen kort. Tingrätten fann det i och för sig rimligt att Alfred i sitt tillstånd gått baklänges och kunde även förstå extravänggen förbi Skvaltarve. Det som nämndens ledamöter däremot hade svårt att förstå var att han missat så grovt med yxan att en väcker julgran strukt med i det som skulle bli livets sista hugg. Rätten fann för gott att döma Alfred till sju dagar på vatten och bröd.

DET UTMÄTTA STRAFFET fick sin avsedda effekt i vad man nu för tiden kallar "preventivt syfte". Efter det att Alfred avtjänat sina dagar har nämligen alla hablingar alltid sett till att skaffa sig gran innan den första snön faller.